

Kitap İncelemesi / Book Review

Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi

Janet Abu-Lughod, Çev. Cansel Mavituna, İstanbul: Vakıf Kültür Yayınları, 2020, 615 sayfa

Değerlendiren: Menderes Kurt*

Nasıl bir dünya sistemi içerisinde yaşadığımız hem politik hem de kültürel olarak bizleri etkilemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kısa süren küresel hegemonyasının ardından, uluslararası politikayla ilgilenen birçok akademisyen, tek kutuplu mu, iki kutuplu mu yoksa çok kutuplu bir dünyada mı yaşadığımızın cevabını vermeye çalışmıştır. Ayrıca araştırmacılar, dünya sisteminin bugün hangi durumda olduğu, neye evrileceği, insanın kaderinin nasıl olacağı ve nasıl bir dünyada yaşa(dığımızı)yaçağımıza cevap aramaktadır. Fakat dünya sistemini anlamlandırma çabası büyük oranda 16. yüzyılda ortaya çıkan ve dünyaya yayılan Batı tarihinin içerisinde aranmaktadır. Son zamanlarda ise mevcut dünya sistemini Batı dışı bir dünyada veya tarihte anlamlandırabilir miyiz sorusu etrafında önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda ilklerden biri olan müteveffa Amerikalı tarihçi ve sosyolog Janet Abu-Lughod, mevcut kanıksanmış açıklamalardan farklı bir bakış sunmaktadır.

Ünlü Dünya Sistemleri teorisyeni Imanuel Wallerstein'in etkilerini taşımakla birlikte Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Arasında Dünya Sistemi* isimli eseriyle modern dünya ekonomisinin

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-9513-3417, kurtmndrs@gmail.com

kökenlerinin 16. yüzyıla değil, 13. yüzyıla dayandığını ortaya koyarak önceki kabul gören açıklamaları eleştirmektedir. Eserinde pek çok sorunun cevabını arayan yazar, başta dünya ekonomisinin kökenlerini 13. yüzyılda arayabilir miyiz, bu sistem nasıl kurulmuş ve nasıl çözülmüştür, nasıl bir sistemdi, bu noktada ilk dünya sistemi olarak adlandırabilir miyiz gibi soruları cevaplandırma arayışındadır. Ayrıca modern dünya sistemine Batı'nın neden hakim olduğunun cevabını vermeye çalışmaktadır. Yazarın belirttiği üzere kitabın amacı tarihçilerin, “zaman açısından dikey, mekân açısından yatay ve odak açısından üç boyutlu bir şekilde yapılandırılmış matrisinde binlerce emsalsiz keşif noktasının her birinde yer alan uzun soluklu kazıları” (14) ve bölgesel kalan çalışmaları/kazıları bütünlendirmektir. Böylelikle yazar birbirinden ayrı uzman gruplar tarafından incelenmiş coğrafi oluşumlar arasındaki bağlantılar üzerinden küresel bir anlam yakalama peşindedir. Bunu yapmak için ise kitap 1250-1350 yılları arasında oluşan dünya sistemini tarihsel olarak açıklamakla başlamaktadır.

11. yüzyıla gelindiğinde eski dünyanın birçok bölgesi, hepsinin faydalandığı bir mübadele sistemine dahil olmaya başladı. Bu durum 12. yüzyılda daha da belirginleşti ve zirvesini 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyılın başları arasındaki dönemde yaşadı. Bu dönem Avrupa ve Çin ile arasındaki bölge ile sınırlı kaldığı kesin olmasına rağmen doğrudan bağlantının kurulduğu bir zamana tekabül etmektedir. İki dünya arasındaki bağlantı sonucunda ortaya çıkan servet, her tarafta kültürün olgunlaşmasına yol açmıştır (23). 13. yüzyılın iki özelliği; artan ekonomik bütünleşme ve kültürel gelişim, teknolojik ve toplumsal yeniliklerin üretim fazlası yaratması ve bunlarla yapılan ticaret sonucunda sistem bütününde kalkınmanın hızlanmasıdır. Bu çerçevede çalışma, genel anlamda refah sağlamış olan 13. yüzyıl “dünya ekonomisi”ni masaya yatırmakta ve nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Kitap Wallerstein'in beş yüz yıllık modern dünya sisteminin öncesine bakmayı ve yeni bir dünya kurulurken, eski dünyanın kökenlerine uzanmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede 1250-1350 arasında, kuzeybatı Avrupa'dan Çin'e uzanan uluslararası ticaret ekonomisinin izleri takip edilmektedir. Yazar bu noktada Wallerstein'in ilk modern dünya sisteminin 16. yüzyılda ortaya çıktığı düşüncesini eleştirmekte ve ilk dünya sisteminin 1250-1350 yılları arasında Moğolların yarattığı dünya olduğunu iddia etmektedir (31). Yazara göre 13. yüzyılda ticarete büyük bir artış görülmüş ve bu artış birbirinden izole olan bölgeleri/alt sistemleri birleştirmiştir. Böylelikle ilk dünya sistemi ortaya çıkmıştır.

Kitabın tezi, dünya sisteminin şekillenmesini Batı lehine çeviren faktörlerin içsel tarihi gerekçelere dayanmadığıdır. Aynı şekilde Doğu'daki kültürlerin modern bir dünya sisteminin ataları olmasını engelleyecek herhangi bir içsel tarihi gerekçenin bulunmadığıdır (36). Böylelikle yazar 13. yüzyıl dünya sistemini masaya yatırmanın yanında bu anlatısı ile Avrupa hegemonya tarihinin perdelediği yerleri ve meseleleri aydınlatmaya çalışmaktadır. Karşılaştırmalı bir inceleme sonucunda Asya, Ortadoğu ve Avrupa kapitalizm stilleri arasında muazzam benzerlikleri meydana çıkarmaktadır. Ele alınan Avrupa, Ortadoğu, Hint ve Çin bölgeleri birbirlerinden farklı olmakla birlikte benzerlikleri de çoktur. Bu benzerlikler arasında öncelikle şunlar sayılabilir; kredinin icadı, üç kültürde sabit para birimlerinin ortaya çıkması; Ortadoğu ve Avrupa'da altın para ile Çin'de kağıt para. Madeni ve kağıt paranın sabit değerinde olmasını bankerlerin ve büyük tüccarların ortaya çıkması takip etmiştir. Bunun yanında uzun süre yolculukların tehlikesine karşılık, sermayenin birleştirilmesi ve riskin pay edilmesi mekanizmaları sonucu ortaya çıkan ortaklıklardır. Polo ailesinde olduğu gibi, bu formüle göre malları getiren tüccar ve mallara eşlik edip satım aşamasında dağıtımları kontrol eden ortağa belli pay veriliyor, risk paylaştırılıyordu. Son olarak ise büyük tüccarların iç bölgede de bir şekilde sermayedar görevi görmeleri benzerlik şeklinde değerlendirilebilir.

Kitabın planı ise şehirler üzerinden kurulan bir dünya sisteminin yapısını inceleme üzerine inşa edilmiştir. Şehirler arasındaki bağlantılar zayıf olsa da sistem onları birbirine bağlıyordu. Yazar bu çerçevede kitabın yapısını sistemi oluşturan alt sistemler üzerinden planlamıştır. Kitap, sistemi birbirine bağlı sekiz alt sistem ve Batı Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu şeklinde üç grup altında toplamaktadır. Bunlar: Champaing fuarları, endüstriyel Flanders, ticari Cenova ve Venedik bölgelerinin bulunduğu Avrupa alt sistemi, Orta Doğu merkezi ve Moğol Asya'sı, Bağdat ve Basra Körfezi ile Kahire ve Kızıldeniz boyunca doğu-batı rotaları ve Hindistan, güneydoğu Asya ve Çin dahil olmak üzere Hint Okyanusu ve Doğu Asya alt sistemidir. Yazar, ayrıca büyük talipleri ve talihsizlikleri ile 14. yüzyıl ortası krizi ve kara ölüm salgınını takiben sistemin çökmesini açıklamakla bitirmektedir. Bu noktada kitap üç ana ve on bir alt bölümden müteşekkildir. Birinci ana bölüm sistemin yapısını takip ederek Avrupa alt sistemini açıklamakla başlamaktadır. Avrupa ile başlamasının sebebi ise Avrupa'nın içten gelen bir üstünlüğünün olduğu fikrini çürütme isteğidir. Bunun yanında Ortaçağ'dan itibaren nispeten ilkel bir seviyede seyreden

gelişimini en baştan ortaya koymaktır. İkinci ana bölüm Ortadoğu alt sistemini açıklamaktadır. Batı Avrupa'dan yola çıkan yazar, İstanbul üzerinden Karadeniz rotasını takip eden Kuzey Karayolu, Bağdat üzerinden ilerleyen ve ikiye ayrılan Orta Karayolu, Basra ve Kahire üzerinden ilerleyen Güney Deniz Yolu üzerinden dünya ticaretinin nasıl işlediğini ve hangi yolları takip ettiğini ele almaktadır. Bu bölümde aynı zamanda sistemi oluşturan kılcal damarların yapısı ortaya konulmaktadır. Üçüncü ana bölüm ise Uzak Doğu alt sistemine ayrılmıştır. Hint alt kıtası ve Çin'i kapsayan bu bölüm ile sistemi oluşturan son yapı ortaya konulmakla birlikte sistemin oluşumu tamamlanmış olur. Ama yazar sadece sistemi açıklamak ile sınırlı kalmak istememekte, on birinci bölümde sistemin bütünsel bir yapısını ortaya koyduktan sonra sistemin neden çöktüğünü de açıklamaktadır. Bu noktada sistemin neden çöktüğünü açıklarken, Avrupa alt sisteminin neden bir yüzyıl sonra yükseldiğine de cevap vermektedir.

Kitap, kuzeybatı Avrupa ile Çin arasında uzanan devasa bir alanı içeren, yeni başlayan bir dünya sisteminin yükselişinin izlerini 12. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başlarındaki zirvesine kadar takip etmektedir. Bu yapının Afrika ve Avustralya'yı içermediği için küresel bir sistem olmadığını ama daha önce görülmediği kadar büyük bir sistemi temsil ettiğini belirtir. Yazara göre, bu sistem kendi içerisinde bütünsel olarak gemicilik ve ulaşım teknolojisinde, üretim ve pazarlamanın sosyal örgütlenmesinde ve ortaklıklar, sermaye biriktirme mekanizmaları ve parasallaştırma ve alım satım gibi iş yapmak için kullanılan kurumsal düzenlerde açıkça görülüyordu. Bu nedenle, Avrupa'nın sonradan gelen hegemonyasının basit, determinist bir açıklamayla anlatılamayacağını kabul etmek gerekir. Avrupa toplumunun kendine has teknolojik, psikolojik ya da ekonomik niteliklerine yoğunlaşan açıklamalar yeterli değildir. Çünkü bu açıklamalar önceden var olan sistemdeki bağlamsal değişiklikleri göz ardı eder. 16. yüzyılda Avrupa'daki gelişmeler, örneğin deniz teknolojisi 15. yüzyıl Cheng Ho'nun Çin gemilerinden üstün değildi. Fakat 15. yüzyıla geldiğinde sistem parçalandı. Batı'nın öne geçmesinde psikolojik ya da kurumsal içsel etkilerden ziyade coğrafi, politik ve demografik etkiler daha önemlidir. Cengiz Han ve halefleri tarafından Çin'de Avrupa'ya kadar olan bölgeyi içine alan "Pax-Mongolica"nın sona ermesi ve Moğol hakimiyeti ardından ortaya çıkan Timur'un sebep olduğu tahribat, Doğu-Batı ticari güzergahını kapattı. Bunun yanında 13. yüzyılda yine Moğollar sayesinde ortaya çıkan uzun ve güvenli ticari yolu sayesinde hıyarcıklı

veba salgınının hızlı bir şekilde tüm küreye yayılması da etkili oldu. Veba tarımsal gücün ve kent nüfusunun düşmesine ve sistemin 13. yüzyılın özelliği olan fazlalığı artık üretmemesine neden oldu. Dolayısıyla geçici bile olsa ticaretin, özellikle uzun mesafeli ticaretin toplam hacminde ve değerinde de düşüş yaşandı (511). Doğu düşerken Batı yükseliyordu. Bu noktada Avrupa fetihlerini kolaylaştıran, Doğu'nun düşüşüydü. Avrupalılar çöken bu sistemden yararlandılar. Kuracakları altyapı için eski sistemin mevcut altyapısını kullandılar. Bu şekilde yeniden yapılandırılan sistem ile yükselmesi, önceki dünya sistemi sayesinde kolaylaştı. 13. yüzyıl dünya sisteminin farkı ise bu sistemde hiyerarşinin bulunmamasıdır. Alt sistemlerden müteşekkil sistemin farklılıkları bir arada işliyordu. Fakat sistemin çöküşünün akabinde eski sisteme hakim olan Portekizlileri takiben gelen kuzeybatı Avrupa alt sistemini oluşturan güçler bütün sistem üzerinde tekel oluşturdular. Böylelikle çok kutuplu ve geçirgen bir sistemden, eski sistemin üç ana alt sistemlerinden birini oluşturan Avrupa'nın hakim olduğu hiyerarşik bir sisteme geçiş yapılmıştır (516).

Abu Lughod, kitabın son kısımlarında bugünün dünya sistemi üzerine bazı düşüncelerini paylaşmaktadır. Ona göre bütün dünya sistemleri tarihsel bir okuma ve tecrübeler neticesinde geçici oldukları görülmektedir. Bu nedenle 16. yüzyılda kurulan Avrupa-merkezli modern dünya sisteminin son söz olmadığı, bu sistemin de geçici olduğunu belirtir. Batı'nın hegemonyasını destekleyen eski avantajların, -teknolojik ve askeri güç, kapitalist sistem, kolonyal sonrası ekonomik hakimiyet- kaybedilmesi sonucunda önce Britanya İmparatorluğu şimdi ABD'nin mevcut hakimiyeti sürdürme çabalarının başarısızlığa sürüklendiği, iddia edilmektedir. Bu anlamda yazar "şimdi ganimetleri birkaç güç paylaştığından ve ekonomik sistemler arasında daha büyük bir yakınlaşma olduğundan, hiçbir gücün kendi başına olağanüstü bir avantajı yok" (530) ifadelerine yer vermektedir. Bu noktada mevcut dünya sisteminin, 13. yüzyıl dünya sisteminde görüldüğü gibi birkaç merkezin sağladığı nispi dengeye dönmesi daha muhtemel görünmektedir. Yazarın son sözü ise 13. yüzyıl dünya sistemini inceleyerek mevcut sisteme dair anlayışımız gelişebilir şeklindedir.

13. yüzyıl dünya sistemini açıklama hedefiyle yola çıkan ve okuyucuya farklı bir perspektif kazandıran kitap, içerik, kaynak, saha araştırması ve tarihsel vaka analizleri ile argümanlarını desteklemesi; dil ve anlatımı bakımından yeterlidir. Bununla birlikte mevcut dünya sistemleri çalışmalarını farklı

açıklaması ve eleştirileri ile literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Bu noktada kitabın en büyük eksiği yazarın da belirttiği üzere konuya dair özellikle ekonomik verilerde yaşanan kaynak eksikliğidir. Kuzeybatı Avrupa alt sistemi açıklamasında büyük sorunlar yaşamamasına rağmen Ortadoğu ve Hint alt kıtasına dair açıklamalarında ciddi kaynak eksikliği görülmektedir. Ayrıca kitabın sistemlerin yükselmesine ve özellikle de çökmesine dair açıklamalarında içsel faktörlerin eksikliği hissedilmektedir. Bu noktada 15. yüzyılda Ming hanedanı döneminde Çin'in geri çekilmesi büyük tartışma konusudur. Abu-Lughod ise bunun sebebinin 13. yüzyıl dünya sisteminin çökmesi ve Moğol istilasının sonuçları olabileceğini ifade etmektedir. Yazar, alt sistemlerde yaşanan kültürel ve psikolojik değişimleri hafife almaktadır. Avrupa-merkezli bilgiye karşılık bir iddia ortaya koymaya çalışılırken bazı noktalarda "aşırı yoruma" gidilmiştir. Öte yandan ortaya konulan perspektif ve bakış açısı nedeniyle dünya tarihine özgün bir eser kazandırmıştır.